

POHŘEB¹

Ondřej Macek

DAS BEGRÄBNIS: Das Begräbnis ist eine der wenigen kirchlichen Aktivitäten, die den Kirchen es ermöglichen, öffentlich aufzutreten, vor der Öffentlichkeit das Evangelium zu bezeugen. Das Begräbnis hat oft die öffentlichste Ausprägung vom ganzen kirchlichen Leben. Das Begräbnis ist ein Punkt der Inkulturation und Kontextualisierung des Evangeliums. Das Begräbnis ist kein Nebenprodukt, ist nicht überflüssig im Kirchenleben. Es handelt sich um eine einzigartige (und oft eher nicht genutzte) Möglichkeit, die christliche Lebensart, das christliche Handeln, die biblische Auslegung und Gegenwartsreflexion vorzustellen, zu symbolisieren, zu bezeugen und christlich zu belegen. Die Beerdigung ist auch ein Bereich, wo alle Gebiete der praktischen Theologie zum Wort kommen.

Ještě ten den, kdy jsem se stěhovacím vozem dorazil na své první farářské působiště, zvonili na mě večer první „žadatelé o pohřeb“.² Stalo se tak, že jsem „konal“ pohřeb dříve než nedělní bohoslužby. Ne že by tak bylo moje působení zcela určeno, ale předznamenáno rozhodně. Nadto mi ještě bylo doporučeno: „Na pohřby si berte tu Vaši farářskou čepici! Pan senior Nešpor, když pohřbíval mou babičku, tak ji měl i v létě. A tu agendu víc na prsa, když půjdete...“

1.

Pohřeb je jednou z mála církevních aktivit, které církvím umožňují být veřejnými, před veřejností dosvědčovat evangelium. Oblast církevního života se při pohřebních shromážděních stýká s oblastí soukromou a veřejnou. Pohřeb má mnohdy nejveřejnější charakter z celého církevního života.³

¹ Ve zkrácené podobě zaznělo na sympoziu *Praxe evangelia v sekulárním Česku – publice docere, aneb teolog(ie) před veřejností*, konaném 27.–28. května 2011 na ETF UK při příležitosti životního jubilea prof. ThDr. Pavla Filipiho.

² V některých západoevropských zemích je počet pohřebních shromáždění, které musejí duchovní vykonat, vyšší než počet nedělních bohoslužeb. Viz Milchner, Hans J., *Beerdigung. Ansprachen, Gebete, Entwürfe*, 2. vyd., Göttingen: Vandenhoeck u. Ruprecht, 1995, s. 12–29.

³ Gräb, Wilhelm, *Lebensgeschichten – Lebensentwürfe – Sinndeutungen. Eine praktische Theologie gelebter Religion*, Gütersloh: Kaiser, Gütersloher Verl.-Haus, 1998, s. 172–202, 231–250; Dehn, Günther, *Die Amtshandlungen der Kirche*, Stuttgart: Kohlhammer, 1950; Grözinger, Albrecht, *Praktische Theologie als Kunst der Wahrnehmung*, Gütersloh: Kai-

Pohřební kázání slyší nejvíce lidí. Pohřeb je místem, kde se nejvýrazněji artikuluje, nebo je tu aspoň možnost nejvýrazněji ve zkratce artikulovat, co je to křesťanství. Pohřeb je místem inkulturace a kontextualizace evangelia.⁴ Svým způsobem je tak pohřeb také indikátorem otevřenosti křesťanských církví.

Křesťanské církve již zřejmě nikde v evropském prostoru nemají výhradní monopol na realizaci pohřebního rituálu. Naopak přicházejí mnohde jen jako jedny z (mnoha) dalších se svou nabídkou na trh. A roli při výběru způsobu rozloučení se zemřelým hraje i atraktivita jednotlivých poskytovatelů.⁵ Ovšem tzv. světské/civilní pohřby většinou doposud nějakým způsobem napodobují či kopírují křesťanskou liturgii, dramaturgii a rituál, případně využívají tradičních křesťanských symbolů.⁶

Jsou-li křesťanské církve vyzvány, aby pomohly s uskutečněním pohřbu, resp. provedly jedním z krizových okamžiků osobního, rodinného i komunitního života, jedná se ze strany žadatelů (objednavatelů) o jistou (nikoli zanedbatelnou) formu vyznavačského aktu – na něčem církevním chtějí (jsou připraveni) participovat. To, že si zvolili nějakou křesťanskou církev,

ser, Gütersloher Verl.-Haus, 1995; Haack, Hans G., *Die Amtshandlungen in der evangelischen Kirche*, 2. vyd., Berlin: Evang. Verl.-Anst., 1952; *Herausforderungen evangelischer Bestattungskultur. Ein Diskussionspapier*, EKD, März 2004. (<http://www.ekd.de/EKD-Texte/bestattungskultur.html>); Mezger, Manfred, *Die Amtshandlungen der Kirche als Verkündigung, Ordnung und Seelsorge*, München: Kaiser, 1957; Winkler, Eberhard, *Tore zum Leben. Taufe – Konfirmation – Trauung – Bestattung*, Neukirchen-Vluyn: Neukirchener Verl., 1995. *Zeichen der Hoffnung angesichts des Todes. Theologische Erwägungen zum Umgang mit den Toten und zur Gestaltung der kirchlichen Bestattung. Ein Votum der Theologischen Kammer der Evangelischen Kirche von Kurhessen-Waldeck*, Verleger Kassel: Verl. Evang. Medienverb., 2000; Gutmann, Hans-Martin, *Mit den Toten leben – eine evangelische Perspektive*, Gütersloh: Kaiser, Gütersloher Verl.-Haus, 2002; Jüngel, Eberhard, *Tod*, 2. vyd., Stuttgart: Kreuz, 1972; Gerhards, Albert (ed.), *Christliche Begräbnisliturgie und säkulare Gesellschaft*, Leipzig: Benno, 2002; Lammer, Kerstin, *Den Tod begreifen. Neue Wege in der Trauerbegleitung*, 5. vyd., Neukirchen-Vluyn: Neukirchener Theologie, 2010; Nestele, Ernst, *Die Aussegnung Verstorbener. Liturgische Feier unter seelsorgerlichem Aspekt*, Stuttgart: Calwer Verl., 1999; Schibilsky, Michael, *Trauerwege. Beratung für helfende Berufe*, 4. vyd., Düsseldorf: Patmos-Verl., 1994; Spiegel, Yorick, *Der Prozess des Trauerns*, 8. vyd., Gütersloh: Kaiser, 1995; Uden, Ronald, *Wohin mit den Toten? Totenwürde zwischen Entsorgung und Ewigkeit*, Gütersloh: Gütersloher Verl.-Haus, 2006; Wölflé, Eugen, *Zwischen Auftrag und Erfüllung. Eine pastoraltheologische Untersuchung und Begründung der volkskirchlichen Bestattung*, Stuttgart: Calwer, 1993.

⁴ Grethlein, Christian, *Grundinformation Kasualien. Kommunikation des Evangeliums an Übergängen des Lebens*, Göttingen: Vandenhoeck u. Ruprecht, 2007, s. 268–322.

⁵ O změnách v této oblasti svědčí i proměny českého pohřebnictví. Viz např. Stejskal, David – Šejvl, Jaroslav a kol., *Pohřbívání a hřbitovy*, Praha: Wolkers Kluwer ČR, 2011.

⁶ Fechtner, Kristian, *Kirche von Fall zu Fall. Kasualpraxis in der Gegenwart – eine Orientierung*, Gütersloh: Kaiser, Gütersloher Verl.-Haus, 2003, s. 57–80.

je do určité míry rozhodnutí pro křesťanský instituční rámec. Je to leckdy výraz toho, že s křesťanstvím nějak spojují svou (osobní, rodinnou či rodovou) identitu, která je momentálně otřesena nebo se proměňuje, a případně i toho, že si ji chtějí právě křesťanskou církví (křesťanskou vírou) nějak nechat posílit.

Pohřby patří mezi základní znaky a do základní nabídky tzv. lidové církve. Být jednou křesťansky pohřben je jeden z podstatných (ba i posledních) důvodů, proč lidé v církvi zůstávají či se do ní vrací.

Při pohřbech se ovšem pozůstali vlastně nesetkávají s církví, se společenstvím, které se neděli co neděli shromažďuje k bohoslužbám, ale většinou pouze s reprezentantem církve. Dochází tak mimo jiné k tomu, že se vedle nedělní a všednodenní církve utváří jakási výjimečná, daným kasem svolaná, kasuální církev. A kasuální církev je jednou z typických forem církve pozdní moderny,⁷ resp. je to forma participace na životě církve. Náboženský a církevní život jedince se totiž již mnohdy odvíjí nikoli od dat církevního, případně i občanského či školního, roku, ale od jeho vlastních osobních dat.

Farář či farářka jsou tu pak od toho, aby pohotově, důvěryhodně a po všech stránkách kompetentně „splnili očekávání“ a pomohli s konečností, resp. přispěli v konfrontaci se smrtí.

Křesťanství se samozřejmě, jak již bylo naznačeno, stejně jako společnost do nějaké míry individualizuje.⁸ Pohřeb patří mezi okamžiky přechodu, proměny, setkání s neznámým, a tedy někdy (nikoli automaticky) mezi okamžiky náboženského zážitku a zkušenosti (v nejširším a také nejméně určitém slova smyslu). Přijatelnost křesťanských církví (křesťanského náboženství) se měří i tím, jak přispívají k podařenosti individuálně prožívaného života. Jejich pravdivost (pravdivost jejich představ, konceptů, symbolů) se osvědčuje i v tom, jak rezonují v individuálním životě, totiž jak rezonuje jimi předávaná biblicko-církevně-křesťanská tradice s konkrétním osobním příběhem. Jak křesťanské církevní koncepty konkrétní jedinečný život (zvláště) v jeho zlomových zvratech uznávají, zpevňují, rekonstruují, případně ospravedlňují, ale také ovšem svým způsobem relativizují.

2.

Zkrátka i v této oblasti lidského konání dochází k pluralizaci (životních konceptů, a tedy i chápání smrti a procesu rozloučení), specializaci, profesionalizaci a institucionalizaci (zacházení s umírajícími, zemřelými a pozůsta-

⁷ Tamtéž.

⁸ Tamtéž.

lými), k individualizaci (společenských vzorců při přemýšlení i jednání na poli umírání a smrti – totiž, že např. kritériem pro podobu rozloučení není již tradice, ale konkrétní životní příběh) a k privatizaci (vypořádání se se smrtí a smutkem).⁹

Křesťanské církve při pohřbech nabízejí výklad smrti, jazyk, kterým o ní lze mluvit, a životní koncept, jak s ní a v jejím stínu žít. Jde však zároveň o bohoslužebnou slavnost bytí v horizontu křesťanské víry.¹⁰

3.

Pohřeb a jeho příprava propojují (podobně jako ostatně všechny klasické kasuálie) ostatní disciplíny, resp. témata praktické teologie. (Ke slovu se tu dostává homiletika, liturgika, poimenika, katechetika, diakonika, oikodomika i pastorální teologie.)

3.1.

V mluvené části pohřbu (stále častěji je v tomto případě termín kázání nahrazován označeními jako promluva, oslovení, duchovní řeč)¹¹ jde o pokus interpretovat život a smrt pomocí biblicko-křesťanských obrazů, metafor, vyslovených symbolů a narativních skic. Jde v ní o otevření prostoru, který může napomoci porozumět vlastní smrti a interpretovat, pochopit, akceptovat a smířit se se smrtí druhého, ovšem také o otevření symbolického prostoru pro nářek,¹² protest i vděčnost. Nejde o to poskytnout lacinou a jednoduchou útěchu, která není k ničemu, ale o to případně nabídnout horizont pro víru, přemýšlení, hledání významu, resp. jakýsi směr úvah, v němž pozůstali i přítomní budou moci po skončení bohoslužeb individuálně pokračovat. (Církev koná tam, kde již skoro nikdo konat nechce. Mluví tam, kde jsou všichni spíše oněmělí.) I kázání může být symbolickou formu provázení na cestě ztráty, smutku, strachu, bezmoci, pochyb, otázek, samoty, a tedy také pokusem upozornit na směrovky k naději.¹³

V zásadě lze rozeznat dva základní interpretační rámce (přičemž oba mají biblický i dogmatický základ). V prvním dominují důrazy na Boží všemo-

⁹ Roth, Ursula, „Bestattung“, in Gräb, Wilhelm – Weyel, Birgit, *Handbuch Praktische Theologie*, Gütersloh: Gütersloher Verl.-Haus, 2007, s. 458–469.

¹⁰ Fechtner, *Kirche von Fall zu Fall*, s. 57–80.

¹¹ Srov. Milchner, *Beerdigung. Ansprachen, Gebete, Entwürfe*.

¹² Mohou to být zvláště žalmy, které uvolní emoce i myšlenky, které se zdají být zapovězené. Baldermann, Ingo, *Úvod do biblické didaktiky*, Jihlava: Mlýn, 2004; Bukowski, Peter, *Budu s tebou... Role bible v pastýřském rozhovoru*, Jihlava: Mlýn, 2008.

¹³ Filipi, Pavel, *Pozvání k naději. Kapitoly o homiletické hermeneutice a exegesi*, Praha: Kalich, 2006.

houcnost, na Boha Stvořitele (Boží stvořitelská moc, Boží všemohoucnost), kdy smrt (zvláště starého člověka) je vnímána jako Bohem ustanovený, a tedy i chtěný konec, jako brána na cestě (z života do života), zaznívá zde vděčnost za skončený život i vybidnutí k nepromarnění šance živých.¹⁴ Ve druhém jsou spíše akcentována témata jako hřích (dluhy, nepodařenosti), smrt jako odloučení (od Boha i lidí), Kristovo vítězství nad smrtí a právě překonání viny, ztráty vztahu, nenaplněnosti. V obou interpretačních rámcích ovšem může vystoupit síla příběhu, např. Ježíšův strach ze smrti, jeho důvěra v Boha v posledních okamžicích života a neschopnost učedníků najít slova pro událost, která se odehrála o Velikonocích – to, že se Ježíšovi jeho důvěra nějak nakonec osvědčila.

Zvláštní inspiraci pro křesťanský pohřeb představuje Ježíšův výrok: „Nech mrtvé, ať pochovávají své mrtvé. Ale ty jdi a všude zvěstuj království Boží.“ (L 9,60) Jedná se o věty rebelujícího galilejského Ježíše i protestujícího Zmrtvýchvstalého. Protest proti smrti je a byl součástí jeho kázání Božího království. A právě při pohřbu se může Ježíšův učedník podílet na symbolické inscenaci provokující naděje: Tenhle zemřelý nebyl určen ke smrti, ale k životu. Život v hrobě nehledejte.¹⁵

Ke slovu se zde může dostat i nějaká (zjednodušená a zajisté i zjednodušující) forma trojiční teologie. V tomto životě zemřelého jednal, jedná a bude jednat Bůh Stvořitel, Vykupitel (světa, člověka, který v hříchu, a tedy i smrtelnosti leží) i Posvětitel.

A jak již pověděno, osvědčují se, byť opět v jisté zploštěnosti, témata teologie ospravedlnění. Touto cestou je do dané situace vnášena jiná perspektiva než polarizované obrazy podařeného či nepodařeného, úspěšného či neúspěšného, tragického či šťastného života. (Leč Bohrenovu výtku „baalizacione“ Krista, resp. zjednodušení a tím i znedůvěryhodnění Krista, kterého se dovolává poslední utěšující věta kázání, je nutné brát vážně. I upřímná snaha co nejvíce civilně potěšit a uklidnit může při příliš velké zkratce nakonec vyznít prázdň a lacině.)¹⁶

Specifickou otázkou je, jak (nikoli snad zda) pohřbívát nevěřící, nepokřtěné dospělé, z církve vystoupivší.

Jedno z oblíbených témat diskusí o pohřebním kázání představuje vedle rozlišování více skupin a typů posluchačů také role bibliografických prvků

¹⁴ „Rizikem“ kázání na texty Starého zákona je, že smrt tu až na výjimky přísně vzato znamená oddělení od Boha jako dárcce života.

¹⁵ Gräb, *Lebensgeschichten – Lebensentwürfe – Sinndeutungen*, s. 172–202, 231–250.

¹⁶ Bohren, Rudolf, *Unsere Kasualpraxis, eine missionarische Gelegenheit*, 5. vyd., München: Kaiser, 1979.

a odkazů k životním příběhům zemřelého (zda, kdy, kde, jak a kdo). Snaha postavit co nejvíce do centra pohřebních bohoslužeb slovo Zmrtvýchvstalého (slova o Zmrtvýchvstalém) vedla však někdy až k tomu, že bylo zcela opomíjeno, že tenhle v rakvi ležící konkrétní člověk, jeho příběh, je tu skrze křesťanskou víru nahlížen, že perspektiva tohoto života je tu dosvědčovaná jako otevřená a v zásadě kladná. (Na druhou stranu hrozí, že se z původního svědectví o víře a křesťanském životě zemřelého/zemřelé, jak je chápala např. ochranovská Jednota, stane výčet čísel, dat a členství v různých spolcích.)

3.2.

Pohřební (přechodový, stabilizační, provázející, rozdělující) rituál je ovšem také performativním liturgickým děním.¹⁷ Ostatně např. průvod s rakví k hrobu či vozu pohřební služby je vlastně jediným evangelickým procesím, cestou živých se zemřelým, symbolickou cestou, kterou mrtvý sám kdysi s živými šel, kterou živí sami jako mrtví jednou absolvují. Živí i mrtví jsou společně na cestě. Jde o jakýsi přechod, průchod, přelom, ve kterém se spojuje prostorová i časová představa, symbolické předání do Božích rukou.

Silný potencionál v sobě mají jednotlivé odkazy na křest – už od trojičního pozdravu, kterým jsou pohřební bohoslužby otevírány a který je obdobný s křestní formulí. Křest založil a zabezpečil již kdysi novou identitu zemřelého, tento pohřbíváný již byl přece jednou s Kristem pohřben (Ko 2,12).¹⁸

Při liturgické realizaci pohřebního rituálu jde mj. o nabídku ochranného prostoru, rituálního exilu, prostoru k usebrání, stanu setkávání.¹⁹

Reformace odmítla, byť nikoli zcela, modlitby za mrtvé, kázání Zmrtvýchvstalého má platit živým. Protestantismus vymýtil takřka všechna gesta, která se týkala mrtvých. (V tolerančních církvích zůstávala rakev na

¹⁷ Zvláštní roli hrají osobní prvky v liturgii (vzpomínky, odkazy na život, předměty, barvy) a zejména hudba, která může být tou nejemocionálnější stránkou pohřbu i tím nejvíce odcižujícím a cizorodým (společný zpěv duchovních písní pro rodinu, která na životě církve neparticipuje.)

¹⁸ Grethlein, *Grundinformation Kasualien. Kommunikation des Evangeliums an Übergängen des Lebens*, s. 268–322.

¹⁹ Wagner-Rau, Ulrike, *Sogensraum. Kasualpraxis in der modernen Gesellschaft*, Stuttgart: Kohlhammer, 2000. Samostatný průzkum by si zasloužila jakási kasuální zbožnost – okamžiky vědomé i nevědomé participace na zděděné a možná zároveň zvolené, někdy však také vnucené tradici; na jistou chvíli jsem přemožen, vděčný za náboženství, zažívám blízkost transcendentna, k vysloveným modlitbám říkám vědomě své „amen“, ale nemám potřebu či odvahu zážitek prohlubovat.

prahu modlitebny.) Ale možná příliš bylo opomíjeno (jak již shora uvedeno), že „nosnost“ kázání Ježíše Krista je částečně odvislá od toho, zda se podaří v průběhu liturgického dění „propojit“ zemřelého se Vzkříšeným. Stejně tak bylo leckdy přespříliš nedbáno toho, že mrtvý je ještě přítomný, minimálně jeho tělo tu ještě je – prostorově vlastně dokonce uprostřed shromáždění. Pohřeb musí ukázat, prokázat, že právě tohoto zemřelého se týká to, co se zde symbolizuje a káže.

Klademe zemřelého do hrobu.²⁰ Pro jeho spásu nic (už) nevykonáme, ontologicky na něm nekonáme, ale znamením ano, je rozdíl mezi soteriologií a inscenací.²¹ Stejně tak modlitbu za mrtvé není nutné chápat jako ex opere operato, ale jako výraz přání a toho, že před Boha lze přinést opravdu vše. Nesmrtelná také není nějaká část (duše) zemřelého, ale ten, s kterým Bůh jednal, v hněvu nebo v milosti. (Mrtvý představuje naši relaci, relaci Boží a relaci představuje i to, že jej doprovázíme. Bůh doprovází svou i naši relaci.)²²

Stále častěji se vyskytují pohřební shromáždění až s urnou. Do popředí tu vstupuje jiná symbolika. Pročišťující a tříbící oheň je něčím jiným než rozkládající země. Taková rozloučení se konají často se značným časovým odstupem, pozůstali se již zpravidla nacházejí v jiné fázi smutku a vyrovnávání se se smrtí, jiné je už také jejich vnímání zemřelého. Chybí zde symbolický pohyb. Objevují se někdy dokonce i pochybnosti o identitě pohřbívaného („byl spálen skutečně on?“; „kde je nyní...?“), ale také výčitky, že zemřelý byl neadekvátně opuštěn, ponechán (i samo spálení se děje bez veřejnosti).

Novým prvkem jsou rovněž anonymní pohřby (anonymní společnost s anonymními zemřelými) a tzv. kremace bez obřadu (žeh a následně rozptýlení popelu pracovníkem pohřební služby na určeném místě).²³ Sbor v tako-

²⁰ Samotné pohřbení (naložení rakve do auta, spuštění těla do hrobu, otevření a zavření vrat krematoria) je okamžikem velmi výrazné bolesti (už nikdy víc ho/ji neuvídím). Nelze jej oddalovat, ale neměl by být ani úspěchán. Měl by proběhnout důstojně, ale nikoli odosobně. Nesení a spouštění rakve pozůstalými je velkým životním zážitkem, ale také zdrojem stresu.

²¹ Meyer-Blanck, Michael, *Bestattung als Inszenierungsaufgabe unter besonderer Berücksichtigung von Wort und Zeichen*, (<http://www.ekir.de/afj/MeyerBlanck.pdf>).

²² Tamtéž.

²³ Asi spíše výjimečně může být argumentem proti pokusu smrt ze svého života vytěsnit odkaz na tradici (mrtví z Vaší rodiny, Vašeho sboru, obce byli „od nepaměti“, „po generace“ pohřbívaní na tento hřbitov), možnost nezbavit se této drobnosti v identitě. Nebo: v době „kdy nemáme nic pevného“, žádný grunt, rodný dům, tradiční místo, mohl by pouto s předky představovat hrob – ostatně Abraham v Zemi zaslíbené nic jiného nevlastnil. Jinou možností je trend objevující se v západní Evropě – tzv. les pokoje (Friedwald), lesní hřbi-

vých případech možná má či může zastoupit nepřítomné příbuzné nebo pomoci těm pozůstalým, kteří těžce nesli přání zemřelého či následky vlastního rozhodnutí a pohřeb bezprostředně po smrti svého příbuzného odmítli, a např. jednou ročně i tyto zesnulé při zvláštním bohoslužebném shromáždění připomenout. Funkční pak může být např. biblický obraz „kniha života“ (Zj 20,12). Opačným trendem ke snaze „mít už to rychle za sebou“ jsou pohřební zastavení na více místech (dům smutku, kostel, hřbitov) či bohoslužby spojené s eucharistií a pak i s jakýmsi hody lásky v podobě trachty či karu, donesením květin rodinou na hroby dříve zesnulých apod.²⁴

A samozřejmě mimořádný význam má bohoslužebné požehnutí, symbol využívající metaforu a odkazující ke skutečnosti, že zde vzniká (je víc než přán, modlitebně vyprošován) jakýsi prostor nabízející jistotu, bezpečnost, pocit objetí, nesení, vykládání života i jiného pracování na něm. Požehnutí jako vztah, blízkost Boží a možnost života, ve kterém nás nic nemůže oddělit od Boha.²⁵

3.3.

Samostatné a hojně diskutované kapitoly tvoří otázky role duchovního i role sboru, ale k tomu zde není prostoru.²⁶ A v zásadě asi nejobširnější pojednání

tov. Urna z biologicky rozložitelného materiálu je v rámci spíše rodinné slavnosti (někdy s duchovním) uložena pod strom. (Správce pohřebiště většinou garantuje, že strom opatřený „jmenovkou“ bude ošetřován a pro další pohřby rodině k dispozici sto let.)

²⁴ Specifický přístup si samozřejmě žádají pohřby mrtvých narozených dětí a zejména pohřby předčasně narozených dětí, které zemřely krátce po porodu (nepokřtěny). Nesnadné je žádat už jen o vydání jejich těla, zvláště pokud nežily čtyřia dvacet hodin či jejich hmotnost byla kolem pěti set gramů. Zdravotnický personál někdy není schopen reflektovat lidské potřeby pozůstalých, natož jejich náboženské vnímání. V něčem podobné jsou pohřby obětí auto-nehod či jiných neštěstí. I zde dochází mj. ke kombinaci absolutního šoku s nemožností zemřelého „naposledy vidět“ a nějakým hmatatelným způsobem se rozloučit, přijmout jeho smrt. Naopak zvláštní roli hrají v poslední době i v České republice církve ve chvílích, kdy společnost oněmí při setkání s nějakou velkou mediálně dobře zprostředkovanou katastrofou či neštěstím (11. září 2001, tsunami 26. prosince 2004, polská tragédie 10. dubna 2010, povodně a zemětřesení). (Často ekumenické) bohoslužby konané při takovýchto příležitostech jsou pokusem splnit tradiční roli církve v evropské civilizaci a nabídnout způsoby a možnosti, jak se s tragédií za pomoci křesťanského jazyka individuálně i kolektivně vyrovnat. (Žel zde většinou chybí možnost propojit liturgii s pastoračí, byť se křesťanské humanitární organizace snaží působit i v tomto směru.) A další kapitoly představují médii přenášené pohřby, kterých jsme byli v poslední době „svědky“: Lady Diana, Jan Pavel II., Otto von Habsburg, Václav Havel ad. Leč někdy tyto pohřby oscilují mezi nesrozumitelným středověkým děním, křečovitou snahou církve „dostat se, či křesťanství jako takové, do hlavních zpráv“ a tím, že se zdají být něčím, co běžným smrtelníkům vlastně není dostupné.

²⁵ Wagner-Rau, *Segensraum*.

²⁶ Srov. Josuttis, Manfred, *Die Einführung in das Leben. Pastoraltheologie zwischen Phänomenologie und Spiritualität*, 2. vyd., Gütersloh: Gütersloher Verl.-Haus, 2004. Klessmann,

by si zasloužilo první setkání faráře s rodinou zemřelého²⁷ i poimenické doprovázení v jednotlivých fázích smutku, společné vzpomínání, pomoc s rekonstrukcí světa tomu, kdo zůstává, pomoc při získání nového statu, pokus charakteristiky, příběhy a výroky, které při setkání s pozůstalými zazní, promítnout na fólii křesťanského rozumění (zároveň je ovšem akceptovat takové, jaké jsou).²⁸

Problémem (a možná největším nedostatkem) současné pohřební praxe je, že pohřbem naše konání nezřídka končí a modlitba za pozůstalé při následujících bohoslužbách, vzpomínka při neděli věčnosti či jiné příležitosti představují maximum toho, čeho jsme ještě schopni. Existují různé teorie smutku a vyrovnávání se se smrtí.²⁹ Duchovní by se měl alespoň pokusit navštívit pozůstalou rodinu během „prvních“ šesti týdnů po pohřbu,³⁰ resp. pomoci realizovat smrt (samotný pohřeb), postupně ji akceptovat, uvolnit smutek, podpořit rekonstrukci vztahů a povzbudit v „obrat k životu“.³¹

Problémem je i onen rozpor mezi faráři či farářkami, pro než je pohřeb jakýmsi denním chlebem, a pozůstalými. Ten lze ovšem využít také pozitivně – duchovní by se měl jevit jako průvodce rituálem (jeho představitel), kterým již mnozí prošli (a „přežili“). Je i tím, kdo je právě díky častějšímu setkávání s podobnou situací schopen pomoci při sestavení plánu nezbytných kroků. Kazatelky a kazatelé, jejich pracovny či prostor, který vytvoří svou návštěvou, musejí v okamžicích krize (stresu, časového tlaku, odosobněného nebo neumělého jednání zdravotnického personálu, komerční profeseionality pohřebních služeb, ale rovněž třeba nečekaného vstupu policie oznamující událost) působit klidným, empatickým, důvěryhodným a v pozitivním významu toho slova tradičním dojmem, byť profesionálním.³²

Michael, *Seelsorge. Begleitung, Begegnung, Lebensdeutung im Horizont des christlichen Glaubens. Ein Lehrbuch*, Neukirchen-Vluyn: Neukirchener, 2008.

²⁷ Samotný před-pohřební rozhovor se většinou odvíjí od momentální situace, přes její příčiny, sestupuje do hlubší minulosti a v ideálním případě ústí v pokus artikulovat naději. Tuto strukturu mohou kopírovat celé pohřební bohoslužby, vzpomínky na zemřelého i kázání. Pokud tento rozhovor vyústí v modlitbu, může tak být docela dobře předznamenáno celé pohřební dění, naznačen způsob a horizont, v němž se bude pohřeb konat.

²⁸ Albrecht, Christian, *Kasualtheorie. Geschichte, Bedeutung und Gestaltung kirchlicher Amtshandlungen*, Tübingen: Mohr Siebeck, 2006.

²⁹ Nejznámější je patrně Kübler-Ross, Elisabeth, *O smrti a umírání*, Praha: Arica, 1993. Spiegel, Yorick, *Der Prozess des Trauerns. Analyse und Beratung*, Gütersloh: Kaiser, 1972.

³⁰ 1. vlastně je to teď všechno pryč; 2. před dvěma týdny jsme byli ještě spolu; 3. už jsou to tři týdny – všechno kolem běží dál jakoby nic; 4. někdy si myslím, že to je jen zlý sen, ze kterého se probudím; 5. pokus žít jakoby se nic nestalo; 6. teď musím všechno sám...

³¹ Grethlein, *Grundinformation Kasualien*, s. 268–322.

³² Grözinger, Albrecht, *Die Kirche – ist sie noch zu retten? Anstiftungen für das Christentum in postmoderner Gesellschaft*, Gütersloh: Kaiser, Gütersloher Verl.-Haus, 1998, s. 134–141;

Ostatně kým farář při pohřbu je: pohřebním řečníkem, šamanem k vykonání rituálu, farářem místního společenství, odborníkem na otázky smyslu života i smrti, těšitelem, člověkem, přítelem či zesmutnělým pozůstalým? Čeká ho řečový akt, o jehož moci nezřídka pochybuje, osamělé (a stále se znovu opakující) vystoupení jednotlivce, jelikož ostatní (pozůstalí či zástupci sboru) jen zřídka najdou odvahu ke spoluúčasti, dění, jehož performativní síle důvěřuje jen málo... Snaží se nebýt jen vykonavatelem rutinního servisu, znovu a znovu musí v sobě křesat lítost, lásku, autentičnost, solidaritu, o slovech, která nebudou znít stejně „jak minulou sobotu“ ani nemluvě... Snaží se znovu sám pro sebe otevírat otázku: „Co by pomohlo mně samotnému, co by mě samotného potěšilo...“³³ Rudolf Bohren³⁴ se v roce 1960 velmi kriticky vymezil proti praxi lidové církve a apeloval na návrat jednotlivých kasuálií do prostředí rodiny, do křesťanské domácnosti. Současný vývoj ukazuje naopak zvyšující se roli institucí v prevenci, v samotném krizovém provázení a uspořádávání přechodových rituálů, protože rodiny jsou toho stále výjimečněji schopné a k tomu ochotné.³⁵

Společenství, které se k pohřbu schází, je také shromážděním solidárním. Přítomnost nečlenů rodiny na pohřbu má být němým (neumělým) pokusem naznačit blízkost i soudržnost (např. občanské) komunity.

3.4.

Závěrem³⁶ bych chtěl ještě poukázat na dvě poměrně opomíjené složky pohřebního konání. Proti otázkám koho pohřbít a čím žádost neoslyšet, proti nářkům rutiny a obviněním, že je církev jen „zapatřovacím ústavem“, se nabízí otázka, zda pohřeb jako takový, i to, co mu předchází a co po něm bezprostředně následuje, nejsou právě děními, kdy se mohou církve prokázat jako „církev pro druhé“, kde mohou prokázat „úctu k životu“, dosvědčit evangelium, prakticky sloužit (konat diakonii). A zanedbávána je i katechetická složka pohřebního dění. Křesťanská katecheze je svým způsobem i učením, jak zacházet se smrtí.³⁷ Rozhovor před pohřbem a seznamování

Karle, Isolde, *Der Pfarrberuf als Profession. Eine Berufstheorie im Kontext der modernen Gesellschaft*, 2. vyd., Gütersloh: Chr. Kaiser/Gütersloher Verl.-Haus, 2001.

³³ Bukowski, *Budu s tebou...*

³⁴ Bohren, *Unsere Kasualpraxis*.

³⁵ Grethlein, *Grundinformation Kasualien*, s. 268–322.

³⁶ Kromě řady otázek, pro něž zde již není místa, by si zmínku zasloužila ještě jedna: Co to je dobrý pohřeb? Existuje něco takového? Jaká jsou kritéria dobrého pohřbu? Dojemnost, civilnost, citlivost, důstojnost, oslovující evangelium?

³⁷ Baldermann, *Úvod do biblické didaktiky*.

pozůstalých s průběhem pohřebních bohoslužeb³⁸ skýtají možnosti, jak na konkrétním případě vysvětlit základy křesťanské spirituality a víry, což ovšem předpokládá u kazatele či kazatelky připravenost a precizní schopnost elementarizovat a kontextualizovat. Navíc lidé stále častěji nevědí jak se smrtí, natož s pohřbem naložit (a možná i proto volí cestu jeho neuskutečnění). Absolvovat život bez křesťanství a jeho rituálů (křtu, konfirmace, svatby, pohřbu) je nejen možné, ale i běžné, a to i z důvodů zmenšení a rozvolnění rodin (v široké vícegenerační rodině bylo normální, že se jedinec výše uvedeného zúčastnil několikrát – u sourozenců, tet a strýců, prarodičů, bratranců a sestřenic ad.). Součástí konfirmační přípravy či jiného druhu katecheze „jak křesťansky žít“ by měly být nejenom témata „dítě“, „partnerství, svatba a manželství“, ale také „smrt a co teď“ (čehož nezbytným prvkem by kromě jiného měla být informace, že pláč, nárek, slzy a emoce jsou povoleny, resp. svědčí o našem lidství a že není nutné „si vzít Lexaurin, aby to vydržela“).³⁹

4.

Pohřeb není misijní příležitostí (ve smyslu přivedení účastníků kasuálních bohoslužeb na bohoslužby nedělní), jak bývalo tvrzeno,⁴⁰ není to však ani vedlejší a přebytečný produkt církevního života. Je to jedinečná (a spíše nevyužívaná) možnost, jak představit, symbolizovat, dosvědčit a prakticky doložit křesťanský způsob života, křesťanské jednání, biblické vykládání a reflektování skutečnosti.

³⁸ Ty samotné představují pro řadu pozůstalých poměrně velký stresový faktor, který je třeba „odbourat“. Poprvé nebo po letech se mají znovu ocitnout „v kostele“ a nevědí, kdy si mají „stoupnout a sednout“, jak umístit rakev, kdy smeknout. Paradoxem je, že paralelně dochází ke vzniku nových tradic (často pod záminkou obnovy starých), např. při různých politických, spolkových a vojenských pohřbech a zároveň např. mnozí řidiči vozidel nevědí, jak se zachovat, když míjí pohřební průvod.

³⁹ V rámci přípravy ke konfirmaci jsem zkusil přimět účastníky, aby si napsali vlastní parte. Většinou se snažili vyjmenovat všechny své příbuzné, graficky volili formu s černými pruhy, mnohdy však zcela opomněli umístit na oznámení nějaký biblický verš, křesťanský symbol či vyjádření naděje. Oproti tomu pozůstalí, se kterými se setkávám, si většinou nevyberou biblický verš, ale některou z básniček nabízených pohřební službou, „vědí“ však, že na parte musí být „ten kalich“, aby bylo poznat, že „maminka byla evangelička“.

⁴⁰ Srov. úvodní část Bohren, *Unsere Kasualpraxis*.